De vervolging van homoseksuelen tijdens het naziregime

La persécution des homosexuels sous le régime nazi

Florence Tamagne

Traducteur : Gorik de Henau

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/6387>

DOI : 10.4000/temoigner.6387

ISSN : 2506-6390

Cet article est une traduction de :

La persécution des homosexuels sous le régime nazi - URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/6342> [fr]

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2017

Pagination : 72-81

ISBN : 978-2-930953-01-4

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Florence Tamagne, «De vervolging van homoseksuelen tijdens het naziregime», *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 125 | 2017, Online op 24 décembre 2021, geraadpleegd op 03 février 2022.
URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/6387> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/temoigner.6387>

De vervolging van homoseksuelen tijdens het naziregime

→ Florence Tamagne

IRHiS – Institut de recherches historiques du Septentrion
Vertaling uit het Frans:
Gorik de Henau

DE WORTELS VAN HET HOMOFIBE NAZIVERTOOG

T erwijl duizenden werken zijn geschreven over deportatie onder het nazi-regime blijft het lot van de ‘roze driehoeken’ bij het grote publiek tot op vandaag grotendeels onbekend. Behalve een paar baanbrekende werken (Grau 1995; Jellonnek 1990; Lautmann 1977; Plant 1986; Schilling 1983; Schoppmann 1991) wordt hierover pas sinds een jaar of twintig hoogstaand historisch onderzoek gepubliceerd. Omdat de kwestie van de homoseksuele deportatie veelal werd genegeerd of juist overdreven, en omdat ze ook vandaag nog ter discussie staat, moeten we haar weer in een historische context plaatsen, namelijk die van het nazitotalitarisme en de onderdrukking van homoseksualiteit in Europa sinds de late negentiende eeuw. homoseksuelen konden tijdens het Derde Rijk maar worden vervolgd omdat homofobe vooroordelen diep verankerd waren in de Europese en dus ook Duitse geesten, en omdat er al een repressief apparaat bestond voordat het naziregime zijn eigen bestraffing instelde.

Sinds 1871 voorzag paragraaf 175 van het Duitse wetboek van strafrecht, met bepalingen afkomstig uit de Pruisische rechtspraak, in een daadwerkelijke gevangenisstraf en het verlies van burgerrechten voor homoseksuele handelingen tussen mannen. De duur van de straf hing af van diverse factoren: de aard van de seksuele handeling (wederzijdse masturbatie werd minder streng bestraft dan sodomie), de partnerleeftijd, en recidive. Tijdens de Weimarrepubliek vonden gemiddeld zevenhonderd arrestaties per jaar plaats. Ongeveer tachtig procent van de gearresteerden werd veroordeeld, de meesten tot een straf van minder dan drie maanden opsluiting. Maar een dergelijke veroordeling stond gelijk met schandaal en schande, en door dreigementen van afpersing werden veel homoseksuelen tot zelfmoord gedreven. Ondanks een poging hiertoe in 1909 werden relaties tussen vrouwen niet strafbaar gesteld, maar lesbische geaardheid werd in de anonimiteit gedrongen en lesbiennes gestigmatiseerd.

Toch kon zich eind negentiende eeuw in Duitsland zonder veel tegenkanting een bloeiende homoseksuele subcultuur ontwikkelen, hoofdzakelijk in grote kosmopolitische steden als Berlijn en Hamburg (Tamagne 2000). Tijdens de Weimarrepubliek stond Berlijn bekend om zijn gemaskerde bals en zijn veelsoortige ontmoetingsplek-

ken voor homoseksuelen en lesbiennes. Nog in Duitsland ontstonden, opnieuw in de late negentiende eeuw, de eerste homoseksuele actiebewegingen. De bekendste was het WhK (*Wissenschaftlich-humanitäres Komitee*), opgericht door de homoseksuele seksuoloog en activist Magnus Hirschfeld. In 1897 was hij een petitie begonnen voor de afschaffing van paragraaf 175, die al snel werd ondertekend door eminente figuren uit binnen- en buitenland. Ondanks herhaalde pogingen tijdens de jaren twintig en de steun van de democratische partij en de linkse partijen SPD en KPD liep het project op niets uit, en door de algemene Duitse crisis tijdens de jaren dertig verschoof de strijd voor homorechten naar de achtergrond.

We moeten ook wijzen op de wijdverbreide vooroordelen over homoseksualiteit, die stuk voor stuk steunden op de joods-christelijke cultuur en heersende medische theorieën waarin lesbiennes en homoseksuelen als zondaars, zieken en ontaarden werden bestempeld. Ze werden er bovendien van beschuldigd mee verantwoordelijk te zijn voor de nationale achteruitgang vanwege hun als ‘niet-reproductief’ beschouwde seksualiteit, zelfs al waren sommigen gehuwd en hadden ze kinderen. Even schadelijk waren de breeduit in de pers becommentarieerde schandalen, waardoor het hardnekkige beeld van de decadente homoseksueel, de verdorven aristocraat en de sadistische liefhebber van kleine jongens ingang vond.¹ In deze vruchtbare bodem zou het nazivertoog wortel schieten. Het werd later concreet toen een steeds radicaler en uitdeinend bestraffingssysteem werd ingevoerd. De deportatie en dood van verschillende duizenden homoseksuelen vormden daarvan het misdadige hoogtepunt.

NAZISME EN HOMOSEKSUALITEIT, EEN AMBIGU DISCOURS

Uit de onderdrukking die homoseksuelen vanaf 1933 te beurt viel, bleek duidelijk dat het nazisme radicaal tegen homoseksualiteit gekant was. Toch ontwikkelde het naziregime daaromtrent nooit een samenhangend vertoog, waardoor de verwarring in stand werd gehouden over wat nu eigenlijk de bedoeling was. Zo tolereerde de NSDAP in haar midden lange tijd notoire homoseksuelen als Ernst Röhm, hoofd van de SA maar ook lid van de BfM (*Bund für Menschenrecht*), een homoseksuele organisatie ten tijde van de Weimarrepubliek (Heinemann 2002). Bovendien had het regime vaak een voorkeur getoond voor een homo-erotische esthetiek. Dat was zowel te merken aan de artistieke productie (monumentale beeldhouwwerken van Arno Breker en Joseph Thorak) als aan de grote naziparades waar de agressieve viriliteit van soldaten in uniform werd benadrukt, maar ook aan de sfeer van mannelijke kameraadschap in de *Hitlerjugend* (Theweleit 2015).² Vanaf 1932 werden dergelijke contradicties uitgebuit door de linkse pers en vervolgens ook door de communistische propaganda, die vanaf 1934, in navolging van Gorki, homoseksualiteit bestempelde als een ‘fascistische perversie’. Het cliché van de nazihomoseksueel, waar Klaus Mann in 1934 nochtans tegen had geprotesteerd, werd ook verspreid door sommige Duitse ballingen en na de oorlog eveneens overgenomen in de populaire cultuur (bijvoorbeeld in Luchino Visconti’s *The damned/La caduta degli dei* uit 1969).

– Ernst Röhm

(1) In 1907-1908 werden de Duitse aristocratie en militaire kringen opgeschud door de affaire-Eulenburg, naar prins Philipp zu Eulenburg, een van homoseksualiteit verdachte vriend van de *Kaiser*. Daardoor ontstond in Europa het beeld van homoseksualiteit als een ‘Duitse zonde’.

(2) Denk maar aan Leni Riefenstahls *Triumph des Willens* (1934-1935) en haar ensclering van Arische lichamen tijdens de Olympische Spelen van Berlijn in 1936 (*Olympia*, 1936-1938).

De vervolging van
homoseksuelen
tijdens het naziregime
(vervolg)

Toch moeten we een onderscheid maken tussen enerzijds het gebruik van vriendschaps- en solidariteitsbanden tussen mannen voor politieke doeleinden, meer bepaald via de mythe van de door Hans Blüher theoretisch onderbouwde *Männerbund* (mannengroep)³, en anderzijds homoseksualiteit in strikte zin. Net omdat het naziregime en in het bijzonder zijn eliteorganisaties stoelden op het principe van mannelijke solidariteit moest koste wat het kost verwarring worden vermeden tussen soms tedere of zelfs vurige uitingen van viriele kameraadschap, en homoseksualiteit als een geseksualiseerde veruitwendiging van mannelijke lust. Homoseksuele relaties vertroebelden bovendien vaak de hiërarchische grenzen en deden zo afbreuk aan de discipline die voor een paramilitaire beweging onontbeerlijk is. Tot slot zou bij schandalen de eer zelf van de instelling worden aangetast.⁴

Naast het discours van de viriele vriendschap ontwikkelden bepaalde leidinggevende nazi's, in de eerste plaats Heinrich Himmler, al snel een radicale homofobe retoriek. Al in 1927 en 1928 had de NSDAP zich in de *Reichstag* heftig uitgelaten tegen een mogelijke afschaffing van paragraaf 175. Bij meetings in München hadden nazi-activisten Magnus Hirschfeld hard aangepakt. Volgens de nazi's had een homoseksueel geen sociale waarde. Als hij zich, in een context van demografische angst en strijd voor de verovering van *Lebensraum*, niet wilde schikken naar de eisen van de Duitse natie (namelijk trouwen en kinderen krijgen), moest hij worden uitgeschakeld. In zijn toespraak voor SS-generaals op 18 februari 1937 vergeleek Himmler homoseksualiteit met een buitenlands importproduct (het gevolg van rassenvermenging en meer bepaald Joodse invloed) en de homoseksueel met een potentiële verrader. Voortbouwend op toen populaire medische theorieën maakte hij onderscheid tussen 'echte' homoseksuelen – zij bij wie homoseksualiteit zou zijn aangeboren en dus definitief was, maar die slechts een kleine minderheid vormden – en zij die waren 'verleid' en volgens hem dus konden worden 'genezen'. Vandaar dat hij tijdens de oorlog interesse opvatte voor 'medische' experimenten (psychiatrische of hormonale behandeling, castratie), want op die manier hoopte hij homoseksuelen naar het front te kunnen terugsturen zonder gevaar voor 'besmetting' (Himmler 1998).

Op dit vlak was Hitlers positie vooral pragmatisch. Over homoseksualiteit had hij geen specifiek vertoog ontwikkeld en zolang dat nuttig was, tolereerde hij homoseksuelen binnen zijn eigen partij. Dat hij uiteindelijk tot bestraffing neigde, komt doordat dit in het raciale en demografische beleid de enige logische oplossing was.

BESTRAFFINGSFASEN: EEN STAPSGEWIJZE IMPLEMENTERING

Tijdens de eerste maanden na de machtsovername werd de Duitse homoseksuele subcultuur vernietigd, met name in Berlijn. Hermann Göring, de Pruisische minister van Binnenlandse Zaken, vaardigde drie verordeningen uit 'om openbare onzedigheid tegen te gaan'. Vanaf februari 1933 leidde dat tot een eerste repressieve golf tegen onder anderen prostituees en travestieten, homoseksuele bars, clubs en peeshotels, en ook tegen het uitlenen of verkopen van alle mogelijke 'onzedige' publicaties. Op 6 mei 1933 werd Magnus Hirschfelds *Institut für Sexualwissenschaft*

DE VERVOLGING VAN HOMOSEKSUELEN TIJDENS HET NAZIREGIME

© Bundesarchiv

in Berlijn geplunderd. Het WhK werd in juni 1933 ontbonden. De meeste andere homoseksuele bewegingen verkozen zichzelf op te heffen. Hun tijdschriften werden verboden en hun ontmoetingsplekken gesloten. Enkele bars stonden evenwel onder bescherming van de SA. Bepaalde steden werden later getroffen: in 1934 vonden razia's plaats in Keulen en pas in 1936 ook in Hamburg. In Kassel bleef een afgeslankte afdeling van de *Bund für Menschenrecht* in 1938 in het geheim samenkomen. Voor Duitse homoseksuelen brak een periode aan van geheimhouding en angst: sommigen kozen voor ballingschap, anderen gingen schijnhuwelijken aan, soms met een lesbische partner. De meesten leidden een dubbelleven, want op elk moment konden ze het slachtoffer worden van een politie-inval of verklipping (Micheler 2002). Maar bepaalde homoseksuele kunstenaars die bescherming genoten vanwege het regime, bijvoorbeeld de acteur Gustaf Gründgens, werden met rust gelaten. Himmlers verordening van 29 oktober 1937 voorzag immers uitzonderingsmaatregelen voor deze groep mensen.

In eerste instantie concentreerde de strijd tegen homoseksualiteit zich op bepaalde, in het oog springende categorieën. Op 10 februari 1934 stelde een verordening van het ministerie van Binnenlandse Zaken dat er regelmatig toezicht moest zijn op 'professionele misdadigers' en 'de gebruikelijke seksuele misdadigers', onder anderen pedofielen en homoseksuele prostitués. Als ze niet meewerkten, kon de criminele politie (Kripo) hen in 'preventieve hechtenis' nemen (Grau 1995).⁵ De gevangenen werden vervolgens overgebracht naar het detentiecentrum Columbia-Haus in Berlin-Tempelhof, waar ze onafgebroken fysiek en mentaal werden gefolterd. De volgende halte was het concentratiekamp Lichtenburg. Sommige gevangenen waren zelfs niet eens voor een rechter verschenen.

– Mannelijke
kameraadschap in de
Hitlerjugend.

(3) Hans Blüher (1874-1945), een goede bekende van de Freikörper en bepaalde SA-kringen, maakte ook deel uit van de homoseksuele vereniging *Gemeinschaft der Eigenen*. Hij had de *Männerbund* theoretisch gefundeerd als een mannelijke tegengenootschap van elitaire en aristocratische inslag. Maar de vriendschaps- en erotische verhoudingen moesten worden gesublimeerd met discipline, hiërarchie en het streven om het vaderland te dienen.

(4) Vanaf 1941 konden SS'ers die schuldig waren bevonden aan homoseksualiteit de doodstraf krijgen, maar deze geheime maatregel werd niet systematisch toegepast.

(5) Als gevolg van een verordening van Himmler sloeg de 'preventieve hechtenis' vanaf 1940 ook op recidivisten, waardoor er in de kampen een toevloed van homoseksuele gevangenen ontstond.

De vervolging van
homoseksuelen
tijdens het naziregime
(vervolg)

De ‘Nacht van de lange messen’ (29-30 juni 1934) luidde een periode in van zwaardere onderdrukking. Het uitschakelen van de SA-aanvoerder, vooral ingegeven door partijpolitieke overwegingen, werd door Hitler voorgesteld als een kruistocht tegen de onzedelijkheid. Daarna werd de beschuldiging van homoseksualiteit vaak gebruikt om tegenstanders in diskrediet te brengen, zowel in jeugdbewegingen (Sternweiler 2000b) als in het leger (Koch 1986) en de katholieke kerk (Hockerts 1971). Een speciaal bureau binnen de Gestapo werd belast met homoseksuele zaken (*Sonderdezernat Homosexualität*). Eind 1934 moesten alle regionale bureaus van de criminele politie een lijst bezorgen met personen die als homoseksueel bekendstonden, in het bijzonder leden van naziorganisaties. Op 1 september 1935 werd een nieuwe, gewijzigde paragraaf 175 van kracht. Elke daad gemotiveerd door seksueel verlangen voor een andere man was voortaan strafbaar, zelfs simpele stelingen. Voor de ernstigste gevallen (prostitutie, geweldpleging en gezagsmisbruik) kon de straf oplopen tot tien jaar dwangarbeid. Vrouwelijke homoseksualiteit bleef buiten schot (Eschebach 2012).

Na een duidelijke pauze in 1936 vanwege de Olympische Spelen in Berlijn gebeurde het bestraffen van homoseksuelen stelselmatig, conform een geheime order die Himmler op 10 oktober 1936 uitvaardigde. Binnen het *Reichskriminalpolizei*amt (RKPA) werd een speciaal bureau opgericht, de *Reichszentrale zur Bekämpfung der Homosexualität und der Abtreibung* (Rijkscentrale voor de Bestrijding van Homoseksualiteit en Vruchtafdrijving), dat alle gerapporteerde homoseksuele gevallen moest registreren, op fiches zetten en classificeren (Grau 1995, 88-91).⁶ In

– Studenten plunderen
het *Institut für
Sexualwissenschaft* van
Magnus Hirschfeld

(6) Als we daar de bestanden van het centrale Gestapobureau aan toevoegen en rekening houden met eventuele ‘dubbels’ kunnen we het aantal op fiches gezette homoseksuelen tussen 1937 en 1940 schatten op ongeveer 90 000. De twee bureaus stonden onder leiding van Obersturmführer Josef Meisinger.

© Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz

de steden werd een systematisch, fijnmazig controlenet opgezet: wegen, stations, parken, urinoirs, arbeidsbureaus en bars werden speciaal in de gaten gehouden en de bevolking werd tot verklipping aangezet. Hotelpartiers, bezorgers, taxichauffeurs, gezondheidspersoneel, kappers en bedienden van badinrichtingen werden vaak ingezet als tipgever. Die procedures waren niet vrij van uitwassen. In september 1937 ontstond namelijk schandaal toen leden van de politie in Frankfurt am Main ervan beschuldigd werden zich als agent-provocateurs te hebben gedragen om homoseksuelen in de val te lokken; ze zouden zich zelfs hebben laten afzuigen om een schuldbewijs te verkrijgen (Grau 2000; Hoffschmidt 1999; Limpricht 1991; Plötz 2002; Sparing 1977; Till 2000; Wahl 2004).

Het lot van de opgepakte homoseksuelen was uiteenlopend. Tussen 1934 en 1938 steeg het aantal berechte personen met meer dan factor tien en de uitgesproken straffen waren ook zwaarder. De straffen met gevangenschap werden langer, vooral die boven de drie jaar en de veroordelingen tot dwangarbeid. Toen de oorlog uitbrak, daalde het aantal veroordelingen, waarschijnlijk omdat de strijd tegen homoseksualiteit toen niet langer een prioriteit was en het land zijn energie op andere terreinen inzette. Bovendien kregen veel homoseksuelen een dekmantel door dienst te nemen in het leger.⁷

Hoewel de meeste homoseksuelen een gevangenisstraf kregen, werd een minderheid na het uitzitten van hun straf naar een concentratiekamp gestuurd voor ‘heropvoeding’ door arbeid. De anderen werden ingelijfd bij de *Wehrmacht*. Nog anderen, die als geestesziek golden, werden naar een psychiatrische inrichting gestuurd en soms ‘geëuthanaseerd’. Wie was veroordeeld door een militaire rechtbank werd terechtgesteld of ingezet bij zelfmoordopdrachten. Bepaalde categorieën van homoseksuelen golden als bijzonder gevaarlijk: ‘bedervers van de jeugd’ (die betrekkingen hadden met minderjarigen), prostitués en recidivisten werden vaak naar een concentratiekamp gestuurd nog voor ze berecht waren, soms zelfs zonder ooit te worden berecht (Grau 1995, 38-39). Bepaalde gevangenen konden dan weer worden vrijgelaten, ofwel voor een bijzondere gelegenheid (bijvoorbeeld in 1939 naar aanleiding van de verjaardag van de Führer), ofwel omdat hun gedrag als bevredigend werd beschouwd, bijvoorbeeld als ze belangstelling voor vrouwen toonden⁸ of zich akkoord verklaarden met medische experimenten. Die experimenten konden de vorm aannemen van een medische ‘behandeling’ van psychoanalytische aard, maar al snel werden ook radicaler middelen voorgesteld zoals verplichte of ‘vrijwillige’⁹ castratie (Grau 1995, 250). Die laatste werd evenwel maar systematisch overwogen tijdens de oorlog, toen ze een manier leek om ‘gezezen’ homoseksuelen weer naar het front te sturen.¹⁰

De bestraffing van homoseksuelen had tot slot alleen betrekking op onderdanen van het Rijk: Duitsers en inwoners van de bezette gebieden, meer bepaald Oostenrijkers, Elzassers en Lotharingers. Aangezien homoseksualiteit als een vorm van ontaarding gold, kon het feit dat ze zich voordeed in niet-Duitse gebieden en bij ‘minderwaardige’ bevolkingsgroepen alleen maar als onbelangrijk en zelfs gunstig worden beschouwd. Dit verklaart waarom homoseksuelen in de door Duitsland

(7) Terwijl het aantal voor homoseksualiteit (§ 175) berechte personen tussen 1919 en 1934 gemiddeld 704 personen bedroeg, waren het er 872 in 1934, 2 121 in 1935 en 5 556 in 1936. Voor 1937 beschikken we alleen nog over het aantal veroordeelden, namelijk 8 271 personen; in 1938 waren het er 8 562 (op 9 479 berechte personen). Vanaf 1937 slaan de cijfers zowel op veroordelingen voor homoseksualiteit als bestialiteit. Die laatste waren nochtans niet te verwaarlozen, want in 1933 tellen we 778 personen die werden berecht voor homoseksualiteit en 213 voor bestialiteit. In 1940 waren er 3 773 veroordelingen, in 1941 3 739, in 1942 2 678. Vanaf 1943 zijn de statistieken onvolledig. De *Wehrmacht* had een speciaal bestand voor homoseksuelen, dat in 1940 5 000 namen bevatte.

(8) In Auschwitz en Sachsenhausen werden homoseksuelen in het raam van hun ‘heropvoeding’ naar het kampbordeel gestuurd.

(9) Sommige homoseksuelen in de kampen stonden in met een operatie in de hoop op vrijlating.

(10) In juli 1944 vonden in Buchenwald experimenten plaats onder leiding van de Deense dokter Carl Peter Jensen, alias Carl Vaernet, die homoseksuelen wilde ‘gezezen’ met een zelfbedachte hormonale behandeling.

De vervolging van
homoseksuelen
tijdens het naziregime
(vervolg)

bezette gebieden een heel ander lot kenden. In Nederland, dat in mei 1940 door Duitsland was bezet, werden homoseksuelen niet systematisch vervolgd, hoewel paragraaf 175 er samen met sectie 248 bis (verordening 80/41) werd ingevoerd (Hekma 2004). In Frankrijk was paragraaf 175 alleen van toepassing op de bij het Rijk gevoegde Elzas en in Moselle. Toch lijkt recent onderzoek erop te wijzen dat sommige Fransen wegens homoseksualiteit werden gedeporteerd uit bezet Frankrijk (in het bijzonder Parijs) en ook in het raam van de *Service du Travail Obligatoire* (STO) in Duitsland als daar Duitse militairen bij betrokken waren (Bertrand 2011; Schlagdenhauffen 2014).

Niet alle homoseksuelen werden dus over één kam geschoren en er was nooit sprake van het ‘uitroeien’ van alle homoseksuelen. Zoals Micheler, Müller en Pretzel het stellen: ‘Het doel van het nazibewind was het uitroeien van homoseksualiteit, niet van de homoseksuelen, zelfs al kwam het daar in veel gevallen praktisch op neer.’ (2002, 8)

HET LOT VAN DE ‘ROZE DRIEHOEKEN’

Op 30 maart 1933 ging Dachau open, het eerste concentratiekamp dat vervolgens model stond voor Sachsenhausen, Buchenwald en Mauthausen. Onmiddellijk na de machtsovername werden er mannen opgesloten krachtens paragraaf 175: vanaf 1933 werd Egon Wüst, een van de stertravestieten van het cabaret Eldorado, naar Dachau gedeporteerd, terwijl WhK-activist Kurt Hiller naar Oranienburg werd gebracht. Sachsenhausen herbergde homoseksuelen vanaf 1936. Maar in de meeste kampen vormden homoseksuelen een zeer kleine minderheid, minder dan één procent van het totale aantal. Gedeporteerde homoseksuelen werden trouwens niet meteen geïdentificeerd met een roze driehoek – die werd pas in 1937 in Dachau ingevoerd (Knoll 2002)¹¹ – maar met het getal 175 en daarna met rode banden met zwarte stippen. In Lichtenburg waren ze te herkennen aan gekleurde banden op de dij en de letter A (voor *Arschficker*). In Sachsenhausen droegen homoseksuelen eerst het bruin en het zwart van de asocialen. De roze driehoek werd er ingevoerd in de zomer van 1938.

Zoals homoseksuelen niet op eenvormige wijze werden behandeld door de politie en de burgerlijke en militaire rechtbanken, zo kon het lot van homoseksuelen binnen de concentratiekampen ook sterk variëren al naargelang de functie van het kamp en de datum van internering. Andreas Sternweiler onderscheidt drie perioden betreffende de geschiedenis van homoseksuelen in Sachsenhausen. De eerste (najaar 1936 – najaar 1939) komt overeen met de bouw van het kamp en de eerste transporten van gedeporteerden, die vooral naar Lichtenburg werden overgebracht. Ze gingen gepaard met een toenemend aantal homoseksuelen, maar ook met sporadische vrijlatingen. homoseksuelen werden verspreid over het kamp. Zoals alle gevangenen moesten ze vernedering en depersonalisatie ondergaan, en waren ze het mikpunt van sadistische bewakers. De tweede fase (november 1939 – augustus 1942) werd gekenmerkt door een dalend aantal vrijlatingen en toen de oorlog uitbrak verhardden ook de interneringsomstandigheden. Tijdens deze periode (de zwaarste) was syste-

(11) Van de 585 gedeporteerde homoseksuelen in Dachau droegen maar 386 de roze driehoek.

matische uitroeiing de bedoeling. De homoseksuelen waren ondergebracht in een afgescheiden deel van het kamp en tussen april 1940 en april 1943 zouden 600 van hen vermoord zijn, met een piek tussen juli en augustus 1942. Tijdens de derde fase (zomer 1943 – januari 1945) steeg het aantal homoseksuelen opnieuw en trad er een relatieve verbetering op van hun situatie in het kamp, terwijl des prioriteit uitging naar het inzetten van gevangenen voor de oorlogsindustrie (Sternweiler 2000a).

Zoals de andere gevangenen moesten de dragers van de roze driehoek onmenselijke interneringsomstandigheden trotseren. Ze lijken wel bijzonder te hebben geleden. Ze werden vaak ingedeeld bij de *Strafkompanie* en moesten de zwaarste taken uitvoeren. Eugen Kogon vermeldt dat in vergelijking met andere groepen meer homoseksuelen naar de steengroeven in Flössenburg, Sachsenhausen, Buchenwald en Mauthausen werden gestuurd. Heinz Heger (1981) heeft het over afmattende arbeid in de leemgroeven van Sachsenhausen en over sadistische spelletjes van de bewakers. In Buchenwald werden de ‘roze driehoeken’ vaker dan anderen naar de vernietigingscentra Nordhausen, Natzweiler en Gross-Rosen gestuurd. Door het gebrek aan arbeiders kwam er een korte adempauze: in de zomer van 1942 werden ze samen met de andere gevangenen aan het werk gezet in de oorlogsindustrie en in januari 1944 werden ze gedeporteerd naar kamp Dora, waar de V2 werd geproduceerd. De arbeids-, huisvestings- en hygiënische omstandigheden waren verschrikkelijk en de meesten stierven. Ook is het waarschijnlijk dat de meeste homoseksuelen in Buchenwald gecastreerd werden, terwijl anderen werden gebruikt voor medische experimenten met buiktyfus. In Dachau zouden ze bovendien de geliefkoosde proefpersonen zijn geweest voor medische experimenten met malaria, hoewel het kamp zich kon laten voorstaan op het hoogste overlevingscijfer van geïnterneerde homoseksuelen: bijna veertig procent.

De problemen die de ‘roze driehoeken’ ondervonden, werden nog verergerd door de afzonderingsmaatregelen die in 1934 op initiatief van Rudolf Höss werden ingevoerd in Dachau, en vanaf 1938 in Sachsenhausen en Auschwitz. homoseksuelen werden overdag gescheiden van de andere gevangenen en ’s nachts in een barak samengebracht om zo elk risico op ‘besmetting’ te vermijden. Ook onderling contact was verboden. Heger vertelt hoe hij ’s nachts in zijn hemd moest slapen, met de handen duidelijk zichtbaar op de deken, want ‘jullie nichten zouden nog een manier vinden om jezelf te bevredigen’ (Heger 1981, 48). Maar soms kon de nachtelijke afzondering niet worden gehandhaafd, bijvoorbeeld in de kampen in Ems en Rodgau, en werd het ‘aanlegingsprincipe’ toegepast: onder het vijandige toezicht van andere gevangenen werden de homoseksuelen verspreid over verschillende blokken. De facto mochten homoseksuelen vanwege hun bijzondere statuut geen hulp van buitenaf krijgen. Uit angst zelf als homoseksueel te worden beschouwd durfden hun vrienden geen brieven te sturen en vaak wilde hun familie niets met hen te maken hebben (Grau 1995, 275-279). De andere groepen gevangenen vermeden hen omdat ze homofobe vooroordelen koesterden of omdat ze hen niet vertrouwden, in de overtuiging dat de SS hen als spion gebruikte. Het feit dat sommige SS-bewakers en kapo’s seksualiteit gebruikten als middel om de hiërarchie in het kamp

— Overzicht van de
verschillende categorieën
van gedeporteerden

© Gedenkstätte Dachau

De vervolging van
homoseksuelen
tijdens het naziregime
(vervolg)

te bevestigen – bijvoorbeeld door jonge gevangenen (vaak Polen of Russen) uit te kiezen als knuffeljongens (*Pielpel*) – versterkte nog de verwarring: enerzijds had je praktijken die leken op machtsmisbruik en verkrachting in een context van seksuele frustratie, anderzijds was er de angst om als homoseksueel te worden geïdentificeerd. Nochtans bekleedden de ‘roze driehoeken’ geen sleutelfuncties in de rangorde van gevangenen en waren ze bijna nooit kapo. Ook de onderlinge solidariteit lijkt beperkt te zijn geweest. Bovendien hadden ze door hun geringe aantal in het kamp geen doorslaggevende invloed. In bepaalde perioden behoorden ze tot de laagsten in de kamphiërarchie, net boven de Joden.

Het lot van lesbiennes is niet zo makkelijk te beoordelen. Lesbische geaardheid was zoals vermeld niet strafbaar en als lesbiennes werden aangehouden, gebeurde dat vaak onder een ander voorwendsel. Soms is er sprake van een roze driehoek met LL (*Lesbische Liebe*) erin, maar veel lesbiennes zouden zijn geregistreerd als politiek gevangene (rode driehoek), asociale (zwarte driehoek) of misdadiger (groene driehoek) (zie Schoppmann 1991).

We vinden alleen versnipperde sporen van het feit dat er lesbiennes waren in de kampen, waar ze vaak het slachtoffer zouden zijn geweest van seksuele vernederin-gen en verkrachtingen. Daarnaast ontstonden er, net als bij de mannen, homosek-suele vriendschappen in de kampen, maar die werden streng bestraft als ze aan het licht kwamen. De straf kon gaan van één of meer dagen verplicht vasten, stokslagen (van 25 tot 100), opsluiting in de bunker, het onderbrengen in het tuchtbataljon, tot zelfs de dood.

Was het nazibeleid rond homoseksualiteit dan uniek? Het was onmiskenbaar apart, wat mag blijken uit het gebruik van politieterreur, het dehumaniseren van slachtoffers, de bovenmaatse straffen, het streven naar absolute controle. Maar een dergelijke vervolging werd mogelijk gemaakt door het feit dat politie en gerecht vooraf al repressief te werk gingen, en dit vanaf 1871. Bovendien was Duitsland geen uitzondering, want de gebruikte methoden (toezicht houden op ontmoetingsplek-ken, inzetten van agents-provocateurs enzovoort) waren van toepassing in heel wat andere landen. De medische uitwassen gingen terug op het streven om ‘tegnennatuur-lijken’ met psychiatrische middelen onder controle te houden, terwijl het gebruik van castratie voor ‘therapeutische’ doeleinden was opgestart in het raam van buitenlands onderzoek in Denemarken en Zwitserland. Het einde van de Tweede Wereldoorlog betekende niet dat de antihomoseksuele wetten werden afgeschaft. Homoseksuelen die onder het nazisme waren vervolgd, hielden zich bijgevolg gedeisd. Paragraaf 175 bleef tot 1969 van kracht in de Bondsrepubliek Duitsland (BRD) en tot 1968 in de Duitse Democratische Republiek (DDR). Aangaande seksuele meerderjarigheid bestond er tot 1989 discriminatie in de BRD en tot 1994 in de DDR, en daarna in het eengemaakte Duitsland (Hoffschildt 2002).¹²

Volgens een ronde schatting op basis van de officiële Rijksstatistieken en de bewaard gebleven nazistatistieken zouden ongeveer 100 000 homoseksuelen zijn geregistreerd door de *Reichzentrale zur Bekämpfung der Homosexualität und der Abtreibung*. Meer dan 50 000 van hen werden veroordeeld. Als we mogen afgaan

op de cijfers van Rüdiger Lautmann (1977) die tot op vandaag de minst omstreden hypothese vormen, werden tussen de 5 000 en de 15 000 daarvan gedeporteerd naar de concentratiekampen. Daar kwamen de meesten in tragische omstandigheden om het leven. Aangezien de toenmalige homoseksuele populatie in Duitsland op 1,5 à 2 miljoen wordt geschat is het duidelijk dat de grote meerderheid de naziperiode wist te overleven. Maar stuk voor stuk waren ze een doelwit voor het regime en ze leefden aldoor in angst en schande. ■

Deze bijdrage is een ingekorte versie van het artikel ‘La déportation des homosexuels durant la Seconde Guerre mondiale’, *Revue d’éthique et de théologie morale* 239, 2006, p. 77-104.

BIBLIOGRAFIE

- Michael Bertrand, *La déportation pour motif d'homosexualité en France*, Lyon: Mémoire Active, 2011.
- Insa Eschebach (red.), *Homophobie und Devianz. Weibliche und männliche Homosexualität im Nationalsozialismus*, Berlijn: Metropol, 2012.
- Günther Grau, *Hidden Holocaust ?*, Londen: Cassell & Co, 1995 [vertaling uit het Duits: *Homosexualität in der NS-Zeit: Dokumente einer Diskriminierung und Verfolgung*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1993].
- Heinz Heger, *Les hommes au triangle rose: journal d'un déporté homosexuel 1939-1945*, Parijs: Persona, 1979/1981.
- Elisabeth D. Heinemann, 'Sexuality and Nazism: the Doubly Unspeakable Question', *Journal of the History of Sexuality*, 11(1-4), 2002, 21-66.
- Gert Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd*, Amsterdam: Meulenhoff, 2004.
- Heinrich Himmler, *Discours secrets*, Parijs: Gallimard, 1998.
- Hans Günther Hockerts, *Die Sittlichkeitsprozesse gegen katholische Ordensangehörige und Priester, 1936-1937*, Mayence: Mathias Grünewald Verlag, 1971.
- Rainer Hoffschildt, *Die Verfolgung der Homosexuellen in der NS-Zeit. Zahlen und Schicksale aus Norddeutschland*, Berlijn: Verlag Rosa Winkel, 1999.
- ---, '140 000 Verurteilungen nach "§ 175"', *Invertito* 2, 2002, 140-149.
- Burkard Jellonnek, *Homosexuelle unter dem Hakenkreuz*, Paderborn: Schöningh, 1990.
- Albert Knoll, 'Homosexuelle Häftlinge im KZ Dachau', *Invertito* 4, 2002, 68-91.
- Friedrich Koch, *Sexuelle Denunziation, die Sexualität in der politischen Auseinandersetzung*, Frankfurt am Main: Syndikat, 1986.
- Rüdiger Lautmann, *Seminar: Gesellschaft und Homosexualität*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch, 1977.
- Cornelia Limpricht, Jürgen Müller & Nina Oxenius (red.), 'Verführte' Männer. *Das Leben der Kölner Homosexuellen im Dritten Reich*, Keulen: Kölner Volksblatt Verlag, 1991.
- Stefan Micheler et al., 'Homophobic Propaganda and the Denunciation of Same-Sex-Desiring Men under National Socialism', *Journal of the History of Sexuality* 11(1-4), 2002, 95-130.
- ---, Jürgen Müller & Andreas Pretzel, 'Die Verfolgung homosexueller Männer in der NS-Zeit und ihre Kontinuität', *Invertito* 4, 2002, 8-51.
- Richard Plant, *The Pink Triangle: The Nazi War against Homosexuals*, New York: H. Holt, 1986.
- Heinz-Dieter Schilling, *Schwule und Faschismus*, Berlijn: Elefanten Press, 1983.
- Régis Schlagdenhauffen, 'Désirs condamnés. Punir les "homosexuels" en Alsace annexée (1940-1945)?', *Clio* 39, 2014, 83-104.
- Claudia Schoppmann, *Nationalsozialistische Sexualpolitik und weibliche Homosexualität*, Berlijn: Centaureus, 1991.
- s.n., 'Das sind Volksfeinde!'. *Die Verfolgung von Homosexuellen an Rhein und Ruhr 1933-1945*, Keulen: El-De-Haus, 1998.
- Frank Sparing, *...wegen Vergehen nach §175 verhaftet. Die Verfolgung der Düsseldorfer Homosexuellen während des Nationalsozialismus*, Düsseldorf: Gruppello Verlag, 1997.
- Andres Sternweiler, 'Chronologischer Versuch zur Situation der Homosexuellen im KZ Sachsenhausen' in Joachim Müller & Andres Steinweiler (red.), *Homosexuelle Männer im KZ Sachsenhausen*, Berlijn: Rosa Winkel, 2000a, 29-55.
- ---, 'Homosexuelle aus der Jugendbewegung', in Joachim Müller & Andreas Sternweiler, *Homosexuelle Männer im KZ Sachsenhausen*, Berlijn: Schwules Museum Berlin, Verlag Rosa Winkel, 2000b, 109-144.
- Florence Tamagne, *Histoire de l'homosexualité en Europe. Berlin, Londres, Paris. 1919-1939*, Parijs: Seuil, 2000.
- Klaus Theweleit, *Männerphantasien*, Frankfurt am Main: Roter Stern Verlag, 1979.
- Bastian Till, *Homosexuelle im Dritten Reich. Geschichte einer Verfolgung*, München: C. H. Beck, 2000.
- Niko Wahl, *Verfolgung und Vermögen Homosexueller auf dem Gebiet der Republik Österreich während der NS-Zeit*, München: Oldenbourg, 2004.

(12) De BRD behield de in 1935 verstrengde versie van de paragraaf, terwijl de DDR terugkeerde naar de versie die tijdens de Weimarrepubliek van kracht was. Van 1871 tot 1994, de tijdspanne waarin § 175 van toepassing was, neemt de naziperiode (12 jaar op een totaal van 123) iets minder dan 40 procent van het totale aantal veroordelingen in beslag. Het Keizerrijk (1871-1918) vertegenwoordigt 7 procent van het totaal; Weimar (1919- 1933) 5,7 procent; de BRD (1945-1994) 46,1 procent; de DDR (1945-1989) 3,1 procent.